

# Коляда Ігор Анатолійович Коляда Юлія Ігорівна Максим Рильський

## Розділ перший

### РІД

Про першоджерела роду існує кілька версій: легендарних та справжніх. Так, свого часу Гліб Лазаревський, приписуючи Рильським князівське походження, виводив їх із літописного Рильська: рід сполонізувався «за часів польської влади на Лівобережжі й потім, з відходом Єреми Вишневецького до Польщі», теж перейшов на Правобережжя. Однак родинні документи Рильських свідчать про їхнє інше минуле, хоча істиною залишається фатальний вплив на рід подій після Люблінської унії. Грунтуючись на матеріалах справи про нобілітацію Тадея Рильського, його брата Юзефа та сестри Магдалени, згадуємо життєпис Рильських відомого середньовічного польського генеалога Каспера Несецького: рід Рильських «гербу Остоя» походить з містечка Старого Рильська біля Рави на Привіслянщині (Мазовецьке князівство). Уже в XVI ст. був

численним, поділявся на гілки, так що біля прізвищ стояли прізвиська — «придомки». Характерно, що рід аж до Люблінської унії був українським і православним, як заселені українцями були й ті землі, що належали до Равщини, — українська людність на привіслянських землях була, за визначенням Михайла Грушевського, споконвічною, а за історичними документами, — не пізнішою X-XI ст. Імена та прізвища Рильських Володимир Антонович виписав із протоколів сеймів і сеймиків волинської шляхти, де вони захищали інтереси православної церкви, а отже, не могли бути ніким іншим, як православними українцями.

Події після Люблінської і Берестейської уній змінили становище Рильських. Під впливом могутнього польського тиску члени роду один за одним приймають католицьку віру та спольщуються. Із Люблінською унією пов'язане й те, що вони опиняються на королівській службі і, відповідно, здобувають собі маєтки на Волині та Поділлі, а пізніше — й на Наддніпрянщині. В історії роду всі трагічні злами епохи. Уже в 20-х рр. XVII ст. розпочинається і майже чотири покоління тягнеться судовий процес між Рильськими та Вінницьким єзуїтським колегіумом за маєток Рильських — село Юрківці на Поділлі, відписане єзуїтам Петром Рильським, «каноніком

куявським, любельським і вольборським», хоч він і не був єдиним і повноправним власником родинного майна. Рильським, очевидно, загрожувала повна втрата всіх статків: вони завзято борються за свою власність; змінюються імена позивачів (від прадіда до правнуків), судова тяганина триває (як виявиться, невтішно для Рильських, маєток таки пропав). Документи нескінченної судової розправи мають цінність лише для нащадків, дозволяючи встановити імена цілого ряду безпосередніх пращурів братів Рильських (Войцеха, Івана, Юзефа, Семена та ін.).

Одним із перших на теренах Київського воєводства ще до Хмельниччини з'явився Войцех (Ян або Іван) Рильський (? — не пізніше 1640) — київський гродський писар, що отримав 1639 р. від короля Владислава IV уряд житомирського войського. За сімейною легендою, людина для свого часу непересічна. Про характер, прикмети того визначного на свій час урядовця можемо лише здогадуватися. Мабуть, він був людиною по-своєму методичною і ретельною: дбайливо зібрані ним і збережені документи XVII ст. були конфісковані 1861 р. під час обшуку в маєтку Рильських. 1882 р. Тадеєві Рильському вдалося дістати (уже з архіву Університету Св. Володимира, куди передали документи з поліції) королівську грамоту мешканцям Сквирщини на землю у Київському

воєводстві: на її основі селяни могли подати позов про безплатне повернення їм усієї землі в цілому Сквирському повіті (нагадаємо, що позов закінчився для селян утрочанням поліції, а для Тадея Рильського — слідчою справою 1882 р.). Спадок по Войцеху був відписаний вінницьким єзуїтам, які утримували колегіум. Відомо, що Войцех мав сина Яна й онуків Юзефа та Олександра. Через долю сина Войцеха — Яна (Івана), онуків Олександра та Юзефа, правнуків Казимира та Семена пролягли події Хмельниччини та доби Руїни. Відомо, що представники роду Рильських досягли значних успіхів, а дехто обіймав навіть найвищі урядові посади Речі Посполитої. Наприклад, Самуель в 1654–1659 рр. був надвірним коронним підскарбієм, а Міхал 1684 року — гостинським каштеляном і сенатором.

Серед пращурів Максима Рильського найцікавішою є постать правнука Войцеха, сина Юзефа — Шимона (Семена) Рильського (червоноградського стольника, власника села Зубарів на Білоцерківщині), який із 1740-х рр. робив кар'єру в управлінні Білоцерківського староства, а в 1760-х рр. уже був його головним управителем. Отримуючи 1100 злотих на рік, Шимон міг також користуватися широкими можливостями, що давала йому ця впливова посада (осадження сіл і законне отримання з них прибутків

упродовж окресленого терміну тощо). Як заступник старости, яким із початку 1750-х рр. був відомий магнат Єжи-Август Мнішех, Ш. Рильський упроваджував на Білоцерківщині політичні настанови останнього. Тож Біла Церква була одним із центрів Барської конфедерації. Ш. Рильський також підтримував уніатів в обстоюванні парафій, які у другій половині 1760-х рр. за російської підтримки намагалися перевести на православ'я. Тоді ж, під час Коліївщини, Білу Церкву, якою урядовав Ш. Рильський, не змогли захопити повстанці. Вони обмежилися кількадечним стоянням на передмісті Заріччя. Але події Коліївщини безпосередньо торкнулися одного з його синів — Ромуальда Рильського (прадіда братів Тадея та Юзефа Рильських, прапрадіда Максима Рильського). У часи Коліївщини Ромуальд Рильський, тоді ще 14-літній хлопець, учень Уманського василіанського колегіуму, з іншими підлітками-католиками випадково натрапив на загін гайдамаків, які вирішили їх стратити, але Ромуальд в останню мить, ніби натхнений якимись вищими таємними силами, почав співати відомий у народі чудовий псалом «Пречистая Діво, мати руського краю». Гайдамацький отаман, зворушений псалмом, заплакав і відпустив усіх малолітніх католиків, сказавши: «Нехай йому подякують, що своєю піснею врятував їх од смерті». Спомин про чудесне

врятування ніколи не забувався в родині: він ніби проклав невидиму нитку між Рильськими та їхніми селянами-кріпаками. «Оповідь...» Ромуальда Рильського про часи Коліївщини була списана з його уст сином Теодором на прохання «осіб, що були на той час у маєтку» (можливо, на прохання видатного польського поета Северина Гощинського, що певний час переховувався у Рильських), а опублікував її вже його правнук Тадей. В «Оповіді...» дихає кров'ю і пожарищами грізна стихія Коліївщини. Відчувається увесь трагізм становища і хлопчика-панича, який навіть не усвідомлює, за що ж він має гинути, і гайдамаків — селян-лицарів із чутливою душею, благородними нахилами, примушених убивати тих, хто непосильним ярмом, нелюдським знущанням довів їх до відчаю. «Та й хто вони були, ці правобережні панове?» — запитував у своїх спогадах товариш студентських літ Тадея Рильського, член київської «Старої Громади» Борис Познанський. І відповідав: у більшості за походженням такі ж самі українці, тільки вивищені примхами долі, спритністю чи лукавством над своїми ж єдинокровними братами. Коліївщина хоч на хвилю стерла цю гадану вищість, і панство нарешті побачило в своїх кріпаках людей, і саме стало схожим на них. Так і Ромуальд Рильський природно почуває себе в народній стихії: його не дивує, що він знає

українську псалму, говорить по-українськи, прості люди переховують і годують його, молодиці й баби рятують на дорозі від розправи; натягнувши лахміття, він мимоволі стає схожим на тих хлопчаків, що їх жене на панщину його тітка (дія відбувається в Соколівці під Уманню). Повагу і любов до простих людей колишній гайдамацький в'язень зумів прищепити не тільки своєму синові і дочкам, а й онукам.

У родині Шимона й Антоніни з Арциховських, крім Ромуальда, народилися також Юзеф, Антоній, Анна, Гелена й Софія (дві останні були згодом за Скальмировським та Олендзьким відповідно). Усі вони були хрещені в Білоцерківському костелі.

Від синів Шимона йдуть три гілки Рильських. Після поділу його спадщини 1778 р. Юзеф і Ромуальд купили в Любомирського с. Почуйки на Сквирщині. Невдовзі в Почуйках мав свою частину й Антоній. Їхні нащадки купували маєтки переважно в цій частині Київщини. Зокрема, Рильським належали містечко Романівка й села Бровки, Дунайка, Ставище та Ярешки.

Дружина Теодора Рильського принесла йому в посаг землі в містечку Ставищах (південна Житомирщина), де і народилися всі його внуки. І, нарешті, 1844 р. Теодор Рильський купив землю (у Юзефа Пшибишевського) в селі Романівці, якій

судилося стати місцем понад 30-літньої праці його онука Тадея Рильського та колискою вже його синів та онуків. Дід Тадея Рильського Теодор (? — приблизно 1859) той, хто списував оповідь про Коліївщину з уст батька, був неабиякою людиною на теренах Сквирщини. У спогадах сучасників він — «вольтер'янець і ліберал, яких було багато в давніший час на Україні» (І. Нечуй-Левицький), повітовий маршалок, «чоловік шляхетної постави», «опікун шляхти убогої» (Є. Івановський). Про громадянську мужність Теодора Рильського можемо судити хоча б з того, що він дав у себе притулок Северинові Гощинському. Твір Ю.-Б. Залеського «Do braci wygnancow», переписаний рукою Теодора Рильського, фігурував серед речових доказів звинувачення у справі його онуків (січень 1861 р.). Тоді ж, 12 січня 1861 р., була конфіскована і велика бібліотека Рильських, зібрана Теодором Рильським (на належність книг саме йому вказував штамп «Teodor Rylski», витиснений на кожній книзі). У слідчій справі зберігся опис десятків книг французькою та польською мовами (існувала ще й німецька частина, обійдена увагою слідчих). Любов до красного письменства Теодор Рильський передав своїм дітям — синові Розеславу, дочкам Елодії та Пелагії.

Добре й щире почуття викликає постать Розеслава Рильського, батька Тадея та Юзефа



Рильських (діда Максима Рильського), людини надзвичайно лагідної й гуманної. Його портрет із документальною точністю залишив нам Іван Нечуй-Левицький, зобразивши батька свого товариша у повісті «Хмари» під іменем старого Дуніна-Левченка (молоді українофіли збиралися саме в помешканні Рильських): «...пристаркуватий чоловік (дія відбувається у травні 1861 р.)... високий на зріст... дуже добрий, тихий, довгобразий (...). Чорне довге волосся і довгі вуса вже ніби припали сніжком. Карі ясні, але тихі очі світилися розумом (...). До панщанних кріпаків він був ласкавий, а до двірських слуг такий добрий, що на старості літ визволив їх на волю, навіть видавав пенсії грішми та харчами». Такий він і в дописах слідчої справи 1861 р.: Рильському інкримінується те, що він знав про українофільські симпатії своїх синів і підтримував їх. Бачачи, як сини разом із селянами громадять сіно, хвалив їхню роботу («Нехай паничі роблять і помагають»); рятував матеріально їхніх товаришів (дав Володимирі Антоновичу дві тисячі карбованців сріблом на подорож за кордон), захищав народницьку діяльність синів перед сусідами-поміщиками. Є в повісті «Хмари» і портрет дружини Розеслава Рильського Дарії (Дороти), уродженої Трубецької (бабці Максима Рильського). Пані Дарія дуже любила своїх дітей, щиро й сердечно ставилася до

молодих товаришів своїх синів («вона була привітна до всіх і ласкава. Добрість і тихість вдачі світилась в її ясних оченятах (...)). Здалеки вона здавалась молоденькою блідою утлою панянкою. Було знать по її делікатному блідому й наче прозорому обличчю», що вона хвора і слаба. Очевидно, що Іванові Нечуєві-Левицькому, як і іншим товаришам Тадея Рильського, дуже подобалася ласкавість і привітність «доброї старенької». Вже аж через сорок три роки після вечірки у Рильських, у листі до Бориса Грінченка, він просив зняти з чернетки «Хмар» несвідому замітку «покійниці Дуніна-Левченкова». Очевидно, на час закінчення чернетки (1871) Дарія Рильська уже не жила. «Утла» і делікатна від народження, вона стала жертвою родинної хвороби Рильських — сухот. У матеріалах слідчої справи 1861 р. не раз промайне й силует її бабуні — Пелагії Росцішевської (саме їй інкримінується негативний революціонізуючий вплив на своїх правнуків Тадея та Юзефа). Виявляється, родина Росцішевських уже була відома поліції: ще з 20-х рр. XIX ст. Росцішевські відкрито підтримували взаємини із Сергієм Волконським, Трубецькими, Муравйовим-Апостолом (тими, хто пізніше опинився на чолі повстання декабристів). Донька Пелагії була одружена з князем Олександром Трубецьким, рідним братом декабриста. Ідеї

братньої любові, рівності й братерства були тут давніми.

Не можемо полишити осторонь і світлу постать молодшого брата Тадея Рильського — Юзефа (1842–1862). Все своє коротке життя він ішов слід у слід за старшим братом. Визначальний вплив на його життя, як і на життя його старшого брата, відіграла зустріч із Володимиром Антоновичем (репетитором братів Рильських під час їхнього навчання у Другій київській гімназії). Саме завдяки Юзефові, що, завчасно дізнавшись про обшук у київському помешканні Рильських, за ніч устиг повернутися до родинного маєтку в селі Маковищах на Макарівщині й спалити братові папери, вдалося уникнути арешту і самим Рильським, і їхнім товаришам. Видно, що Юзефа любили: вранці, коли наїхала поліція, прислуга всіляко вигороджувала «панича», присягаючись, що він нікуди не їздив і нічого не палив. Поліція згодом жорстоко помстилася Юзефові, зволікаючи з видачею йому закордонного паспорта для виїзду на лікування (лікувати хворі на туберкульоз легені). 1862 р. Юзефа не стало.

Так уже склалася доля української еліти, що вона в Київській Русі мусила постійно комусь служити. Спершу — татарським ханам, згодом литовським воєводам, далі — польському королеві та російському цареві... Відповідно, вироблявся і

стереотип поведінки — догідництва і зневаги до власного народу. Але в добу Просвітництва XVIII ст. та Українського національного відродження XIX ст. з'явилися роди, що повернулися обличчям до народу, який їх годував. Серед таких родів виділяється рід Рильських з Київської губернії, що подарував Україні нескорених хворобами, поневіряннями, зневагою земляків та переслідуваннями з боку влади вірних синів-патріотів, безкорисливих борців за волю і благополуччя українського народу, які на вівтар цієї боротьби жертвували своє життя.

## **Розділ другий**

### **ТАТО**

Правнук згаданого Ромуальда і Магдалини з Пашковських, онук сквирського повітового маршалка Теодора й Теклі з Борковських і син Розеслава-Кароля-Теодора-Яна і Дороти з князів Трубецьких (донька мальтійського кавалера, князя Олександра і Людвіки з Росцішевських) Тадеуш-Томаш-Збігнев Рильський народився 21 грудня 1840 р. і був невдовзі хрещений у місцевому костелі.

Навчався Тадей спочатку у Другій київській чоловічій гімназії, потім — у Київському університеті на історико-філологічному факультеті, де разом з братом Йосипом та Володимиром Антоновичем, вийшовши з польського студентського земляцтва, восени 1860 р. заснував гурток, членів якого польські шляхтичі глузливо піддражнювали «хлопоманами», бо вони вивчали життя селян, їхній побут, звичаї. Тому з неабиякою мужністю юний шляхтич, студент Київського університету Тадей Рильський дійшов висновку: «Ми не можемо лишатись колоністами, якщо хочемо бути корисними народові». Під час вакацій «хлопомани» пішки, в селянському одязі обійшли не одну губернію. Хлопомани вважали, за словами Тадея Рильського, що «український народ може добре вирішити свою долю, тільки будучи освіченим». Бачачи безпросвітну темноту народу, вони гаряче обстоювали його права на освіту, на що чули цинічне й погордливе: «Нащо хлопів учити? А хто ж буде орати?»).

На ім'я київського генерал-губернатора князя Васильчикова надійшли десятки доносів, у яких озлоблені поміщики скаржилися, що ці студенти намагаються зблизитися з простим людом, прищеплюють йому шкідливі поняття й думки, проповідують ідеї рівності, спільного володіння майном.

У травні 1860 р. Т. Рильський з товаришами постали перед шляхетським судом, який звинуватив їх, польських студентів-шляхтичів, в антипатріотизмі та поширенні атеїзму і вільнодумства серед «голоти». А після того, як хлопомани на чолі з Тадеєм Рильським і Володимиром Антоновичем восени 1860 р. вийшли з польського студентського земляцтва, вже київський земський справник Подгурський подав «по інстанції» рапорт про «таємне товариство комуністів». І відкрили справу «О предосудительных сношениях студентов Киевского университета с крестьянами».

«По польських панських дворах ім'я Антоновича і Рильського називано як майбутніх організаторів нової Коліївщини, як майбутніх Гонту і Залізняка», — писав їхній товариш по «Громаді» Михайло Драгоманов.

Після відкриття справи обох братів було віддано під суворий таємний нагляд поліції. «Следить за Рыльским в корчмах», «следить за его разговорами с крестьянами», «установить, какие стихи и сочинения читает он крепостным крестьянам, а полученные сведения представлять мне через исправника каждые пять дней» — з настанови таємної інструкції генерал-губернатора князя Васильчикова від 15 грудня 1860 року.

У помешканні братів Тадея та Йосипа Рильських та в маєтку їхнього батька провели обшуки, під час яких знайшли виписки із статті «Права русского народа», вміщеної в «Колоколе», а в їхніх товаришів — портрети Герцена і польського революціонера Канарського в кайданах. Як зазначено в підписаному начальником III відділу Імператорської канцелярії князем Долгоруковим документі, головним доказом вини підозрюваних стали «несколько листов тетради, написанной Фаддеем Рильским на малороссийском языке, в которой рассказывалась история Украины, наполненная местами, могущими возмущать крестьянские умы; так, например, об угнетениях народа, о восстании его под предвод. Хмельницкого, об успехе этого восстания и т. п.».

Слідство встановило, що Тадей Рильський «посещал крестьянские избы и шинки», «читал дворовой прислуге поэму «Наймычка»» і співав із селянами народних пісень.

Справа розглядалася в «комиссии по политическим делам» і доповідалася самому цареві. 18 січня 1861 р. слідча комісія при генерал-губернаторі в політичних справах допитала братів Тадея і Йосипа Рильських. Тадея звинуватили в стосунках із селянами, пропаганді комуністичних ідей про рівність, у читанні написаної Рильським «Історії України», де були

такі фрази: «Статут Литовський укладали великі пани, і тому він тільки для панів годиться...», «Як настала Хмельниччина, всі горнулися до козацтва, бо щезли пани і поділки на вищі й нижчі стани, всі піднялися на одне діло — визволятися з панського ярма».

Тадей Рильський відкинув усі звинувачення, окрім того, що справді працював із селянами в полі, співав пісні, але пропаганди не вів, своєї «Історії» не читав. Брат Йосип сказав, що нічого не може додати до братових показань.

У листі начальника III відділу В. Долгорукова до міністра народної освіти від 16 лютого 1861 року вказувалося: за «возмутительные действия» Тадея і Йосипа Рильських, на пропозицію київського військового губернатора князя Васильчикова, мали вислати з України, щоб студенти Рильські «по легкомысленной молодости и по дурно направленному воспитанию в доме родителей» не стали жертвою «злочинних» переконань, «высочайше повелено» направити їх у «Великороссию, где неблагонамеренные их стремления не могли быть столь вредными, как там, и где они в обществе с русскими могли бы исправить свой образ мыслей». Начальник III відділу повідомляв міністра народної освіти, що по «всеподданнейшему» його поданні «высочайше повелено исполнить согласно предложения